

नेहरू बाल पुस्तकालय-

नदी बोलली त्या दिवशी

नेशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

1982 (सके 1903)

© कमला नायर (1978)

रु. 2.50

The Day the River spoke (Marathi)

PUBLISHED BY THE DIRECTOR, NATIONAL BOOK TRUST,
INDIA, A-5, GREEN PARK, NEW DELHI-16 AND PRINTED
AT J. K. OFFSET PRINTERS 315, JAMA MASJID, DELHI-6.

नदी बोलली त्या दिक्की

कमला नायर

चित्रे

शंकर सेन

अनुवाद

सविता जाजोदिया

नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया, नवी दिल्ली

बांबूच्या कुंपणातल्या एका फटीतून जानू कशीबशी बाहेर आली.
आणि भाताच्या शेतांमधल्या पायवाटेवरून चालू लागली. दूरदूरवर नजर
पोचेल तिथवर भाताची हिरवीगार कोवळी रोपं दिसत होती. दूर उत्तरेला
पहाटेच्या आंभाळाखाली निळसर भुरकट डोंगराच्या पायथ्यापर्यंत, पश्चिमेला
आगगाडीच्या रुळांपर्यंत आणि समोर दक्षिणेला राखी रंगाच्या कडेकपाऱ्यां-
मधून वाहणाऱ्या हिरवट नदीपर्यंत सगळीकडे हिरवीगार रोपंच रोपं !

समुद्र काही इथून दिसत नाही. पण चंद्र कोळी या नदीतून समुद्रापर्यंत गेला आहे. आपल्या त्या प्रवासाच्या कितीतरी गोष्टी ती सांगत असतो. नदीच्या उगमापासून नाव वल्हवीत नेताना किती लक्ष ठेवावं लागतं ते देखील त्यानं सांगितलं आहे. चंद्राच्या तोंडून ते सगळं ऐकताना किती गंमत वाटते. आणि त्याने आणलेले मासे बघण्यात काय मजा येते ! काही विचारू नका. शिंपल्या, कालवं, तसंच गावच्या सगळ्या लोकांना आवडणारे रुपेरी बांगडे सगळं काही तो नावेतून येताना आणतो. शिवाय आणखीही छोटे छोटे तारली मासे आणतो. ते साफ करून, खारवून, स्वंपाकघरातील वाशाला लटकावलेल्या, नारळांच्या झावळांच्यापासून बनवलेल्या टोपल्यांतून ते ठेवतात. हे सगळंच किती मजेशीर असतं.

शेत संपतात तिथं-नदीकाठी माडाची झाडं ओळीनं उभी आहेत. उन्हात पंख पसरून उभी असल्यासारखी ती वाटतात. रात्री गोल गरगरीत चंद्र डोंगराआडून वर आला की त्यांची पानं चांदण्यानं न्हाऊन निघतात आणि सळसळतात. वारा वेळूच्या वनातून हलकेच वाहू लागला की तिथून नाजूकसा सर-सर-सर आवाज कानी येतो. वाटतं की वेळू आपलं आवडतं गाणं गाताहेत.

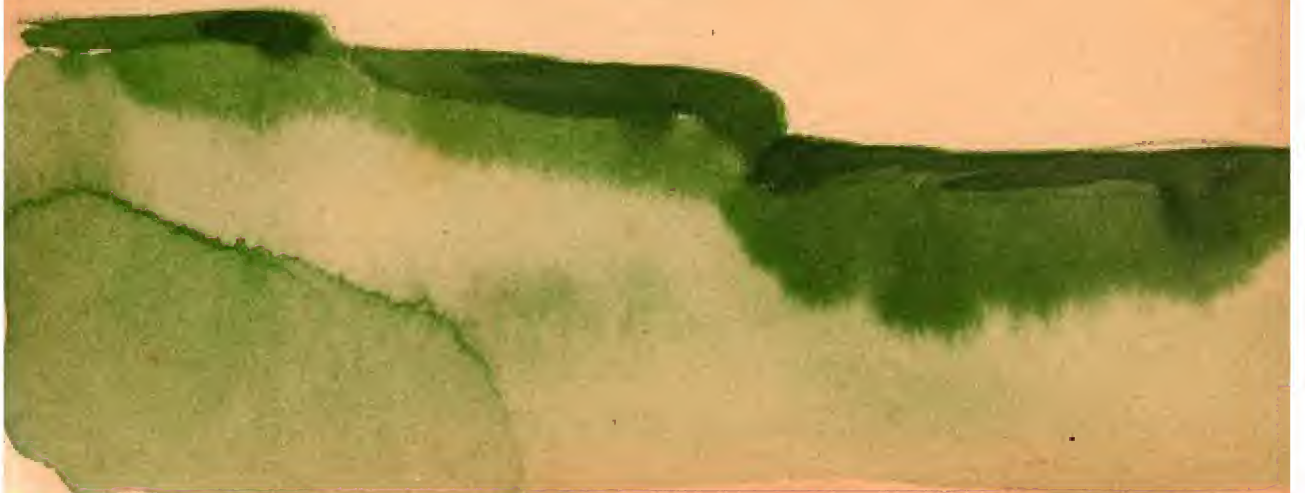

समुद्राकडून खारा वारा येत होता. तो हुंगत जानू सावकाश चालली होती. मध्येच ती थांबायची, खाली पडलेले छोटे चपटे दगड वेचायची. मीनाच्या घराशेजारच्या तलावातील शांत पाण्यावर ती ते अलगद टाकणार होती आणि ते पाण्यावर कसे तरंगतात ते बघणार होती. देवकापसाचं झाड रंगांनी नटलं होतं. चमेलीच्या वेड्यावाकड्या फांद्या फुलांनी फुलल्या होत्या तिने दोन फुलं घेतली. त्यांच्या पाकळ्या दुमडल्या. ती फुलं कानातल्या डुलांसारखी दिसू लागली. त्यांचा मंदमधुर सुवास दरवळत होता. तिने काही फुलं केसात माळली.

अचानक तिचं लक्ष एका इवल्याशा पिवळ्या कोळ्याकडे गेलं. फुलाच्या सोनेरी परागावर तो बसला होता. अगोदर ती बिचकलीच. पण मग तिने ते फूल हलवलं. त्या बरोबर मागं एक लांबलचक धागा सोडत तो कोळी खाली जमिनीवर पडला. एक छोटासा, सोनेरी कोळी. "अगोदर दिसलाच नाही मला तो," जानूच्या मनात आलं, "कसा पिवळ्या रंगाचा होता. अगदी फुलासारखा." तिने यापूर्वी भुरकट व मोठाले काळे कोळी बघितले होते. पण असल्या रंगाचा नव्हता कधी बघितला.

जानू नदीकाठी जाऊन पोचली. आपल्या नेहमीच्या आवडत्या खडकावर दोन्ही हात गालांना लावून बसली. तिचे डोळे मोठे आणि काळेभोर होते. तिच्या आईने त्यात काजळ घातलं होतं. त्यामुळं ते आणखीनच काळेभोर दिसत होते. केसांच्या वेण्या घातल्या होत्या.

खडकाखालून एक हिरवट सरडा बाहेर पडला आणि बांबूच्यामध्ये नाहीसा झाला. दुरून तांबटाचा ठक ठक आवाज येत होता. तिथल्या शांत वातावरणाचा भंग करीत नदी खळ खळ करीत वहात होती. जानू स्वतःशीच बोलू लागली. तिला असं स्वतःशीच बोलायला आवडायचं. "यापूर्वी कधीही असला पिवळा कोळी नव्हता बघितला. हा पिवळा कोळी पिवळ्या फुलातच का दडून बसतो ? एट्टनला हे विचारायला हवं".

एट्टन शाळेत जायचा. तिथं गुरुजी त्याला लिहायवाचायला शिकवायचे.
ओसरीवर वसून तो मोठमोठ्यांदा घडे वाचायचा. त्यांच्या गावची सगळी
मुलं शाळेत जातात. पण मुली मात्र सगळ्याच जात नाहीत.

मीना शाळेत जायची. पण तिची गोष्ट वेगळी होती. ती एकुलती एक होती आणि तिचे वडील गावचे इनामदार होते. इतकंच नव्हे, तिची आई जेव्हा आगगाडीत बसून शहराला जायची तेव्हा जरीची चोळी घालून जायची. तिच्यापाशी एक छानशी काळी छत्रीदेखील आहे. मीनापाशी पण आहे. छोटी, काळी, लाल झालर असलेली छत्री !

तिच्या गावचे बहुतेक लोक ताडाच्या झावळ्यांपासून बनवलेल्या टोप्या वापरीत. रुंद काठ असलेल्या हॅटसारख्या त्या डोक्यावर ठेवीत. तशा टोप्या घालून शेतात काम करणं फार सोयीचं होतं. कारण त्यामुळे दोन्ही हात मोकळे रहात. पण काळ्या छत्रीची गोष्टच वेगळी. ती आपल्यापाशी असणं ही किती मोठी गोष्ट !

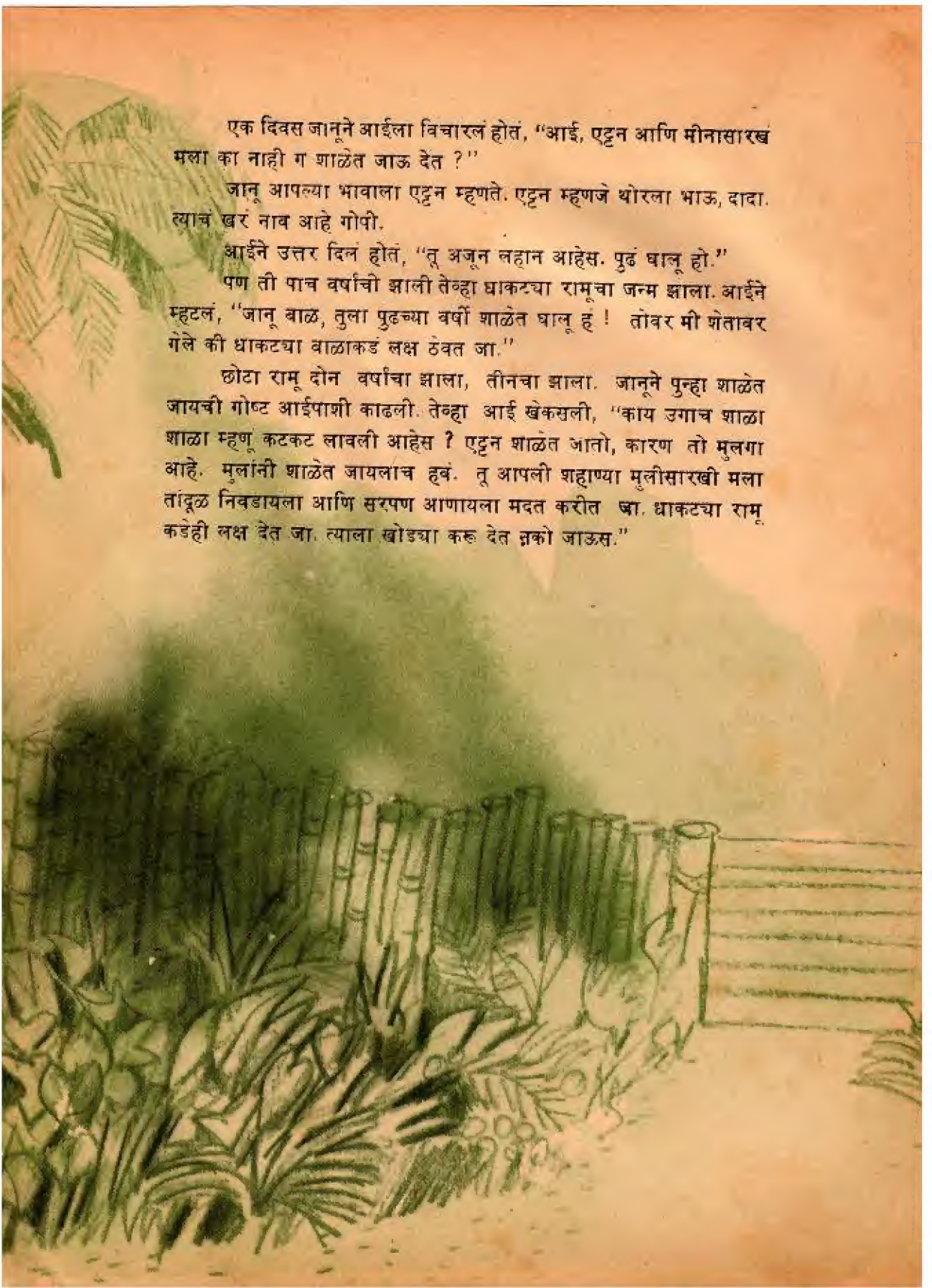
एक दिवस जानूने आईला विचारलं होतं, "आई, एट्टन आणि मीनासारखं मला का नाही ग शाळेत जाऊ देत ?"

जानू आपल्या भावाला एट्टन म्हणते. एट्टन म्हणजे थोरला भाऊ, दादा. त्याचं खरं नाव आहे गोपी.

आईने उत्तर दिलं होतं, "तू अजून लहान आहेस. पुढं घालू हो."

पण ती पाच वर्षांची झाली तेव्हा धाकट्या रामूचा जन्म झाला. आईने म्हटलं, "जानू बाळ, तुला पुढच्या वर्षी शाळेत घालू हं ! तोवर मी शेतावर गेले की धाकट्या बाळाकडं लक्ष ठेवत जा."

छोटा रामू दोन वर्षांचा झाला, तीनचा झाला. जानूने पुन्हा शाळेत जायची गोष्ट आईपाशी काढली. तेव्हा आई खेकसली, "काय उगाच शाळा शाळा म्हणू कटकट लावली आहेस ? एट्टन शाळेत जातो, कारण तो मुलगा आहे. मुलांनी शाळेत जायलाच हवं. तू आपली शहाण्या मुलीसारखी मला तांदूळ निवडायला आणि सरपण आणायला मदत करीत जा. धाकट्या रामू कडेही लक्ष देत जा. त्याला खोड्या करू देत नको जाऊस."

“पण मीनादेखील मुलगीच आहे आणि तरी ती शाळेत जाते.”

“मीनाच्या बापापाशी आहे मोठं डबोलं !” वडील म्हणाले. त्याचवेळी ते शेतातून आले होते. “मुलींनी शिकून करायचंय काय ? त्यापेक्षा त्यांना स्वंपाक करता आला पाहिजे. दळणकांडण व शेतीच्या कामात त्या हुशार झाल्या पाहिजेत. तीच त्यांची कामं.”

थोरले काका कोपऱ्यात गवती चटईवर निजले होते. ते उठून बसले आणि ओरडले “काय ? काय म्हणते काटी ? आळशी होत चाललीय नाही का ? एकदा वेतानं फोडून काढली पाहिजे चांगली.” बोलता बोलता ते खोकू लागले. त्यांना ठसका लागला होता. ते चघळत असलेला विडा घशात अडकला होता. त्यांना बरं वाटावं म्हणून आई त्यांची पाठ थोपटू लागली. जानूचे डोळे भरून आले. तिचं म्हणणं ऐकायला कुणीच तयार नव्हतं.

“पण शाळेतून परत आल्यावर करीन की मी ती सगळी कामं. शप्पत करीन बाबा !”

“आणि रामूला कोण सांभाळील ? तुझ्या आईला दिवसभर दुसरी कितीतरी कामं असतात.”

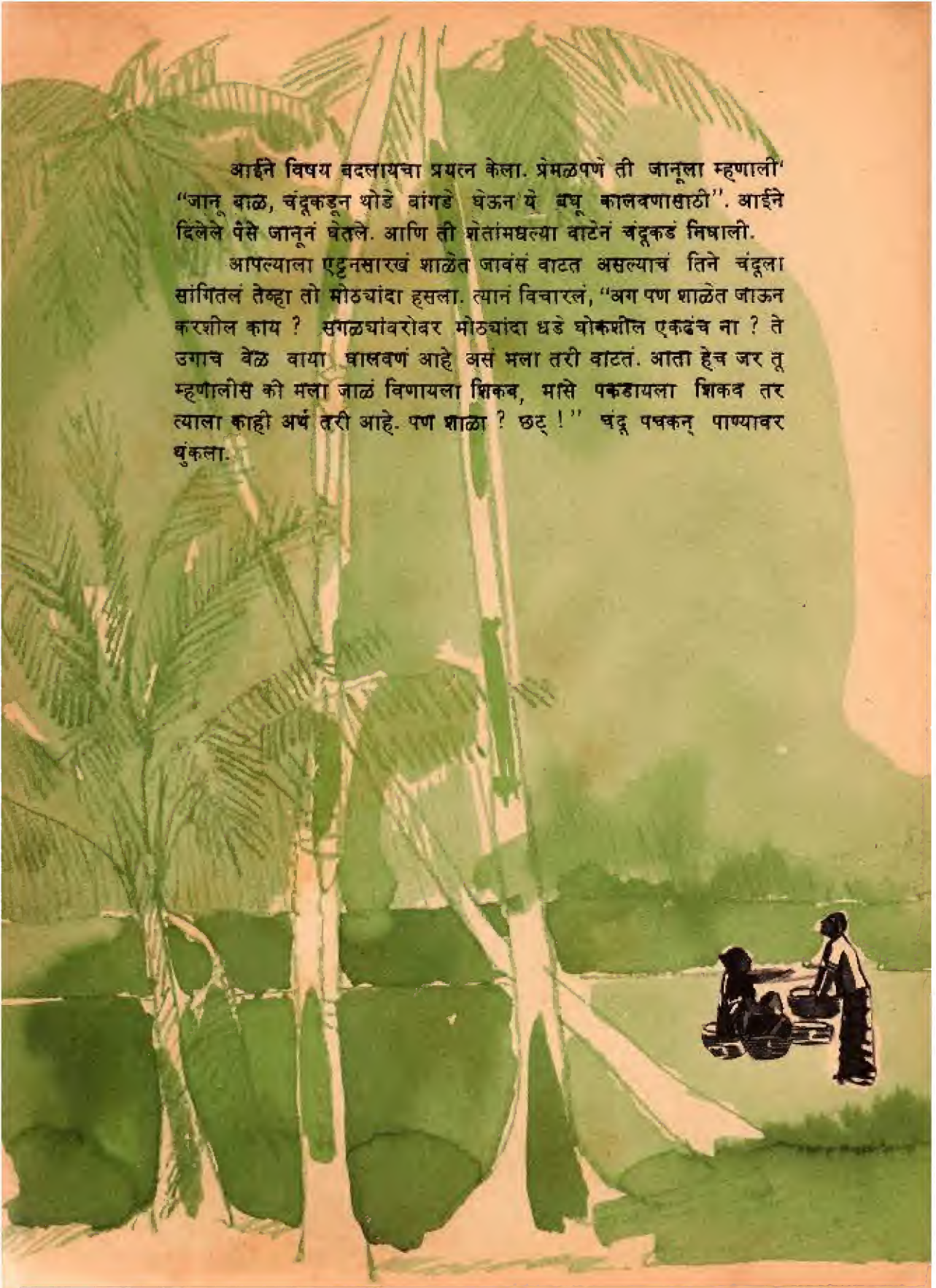
जानून आईकडे बघून सुस्कारा सोडला. आई अजूनही तशीच दिसते. रामूच्या जन्मापूर्वी दिसायची तशीच अगदी !

आईने विषय बदलायचा प्रयत्न केला. प्रेमळपणे ती जानूला म्हणाली
“जानू बाळ, चंदूकडून थोडे वांगडे घेऊन ये बघू कालवणासाठी”. आईने
दिलेले पैसे जानून घेतले. आणि ती शेतांमधल्या वाटेने चंदूकडे निघाली.

आपल्याला एट्टनसारखं शाळेत जावंसं वाटत असल्याचं तिने चंदूला
सांगितलं तेव्हा तो मोठ्यांदा हसला. त्यानं विचारलं, “अग पण शाळेत जाऊन
करशील काय ? सगळ्यांबरोबर मोठ्यांदा धडे घोकशील एकदं च ना ? ते
उगाच वेळ वाया घालवणं आहे असं मला तरी वाटतं. आता हेच जर तू
म्हणालीस की मला जाळं विणायला शिकव, मसि पकडायला शिकव तर
त्याला काही अर्थ तरी आहे. पण शाळा ? छट् !” चंदू पचकन् पाण्यावर
थुंकला.

त्यानं बांगडे कागदात बांधून देत म्हटलं, "घं हे. फालतू गोष्टींचा विचार न करता सरळ घरी जा. चांगली शहाणी हो. आणि हो, आईला म्हणावं आताशा बांगडे कमी मिळायला लागलेत. पुढच्या खेपेला दुसरे मासे आणीन."

एट्टन आता बारा वर्षांचा झाला होता आणि रामू पाचाचा. दोघे शाळेत जायचे. दहा वर्षांची ती मात्र सर्वात धाकट्या अप्पुची देखरेख करायला घरीच रहायची. कधी कधी आईची नजर चुकवून, कुंपणाच्या फटीमधून बाहेर पडून ती नदीच्या बाजूला यायची. खाली नदीकाठी सगळं कसं शांत असायचं. तिला ते आवडायचं. पण आजची गोष्ट काही वेगळीच होती.

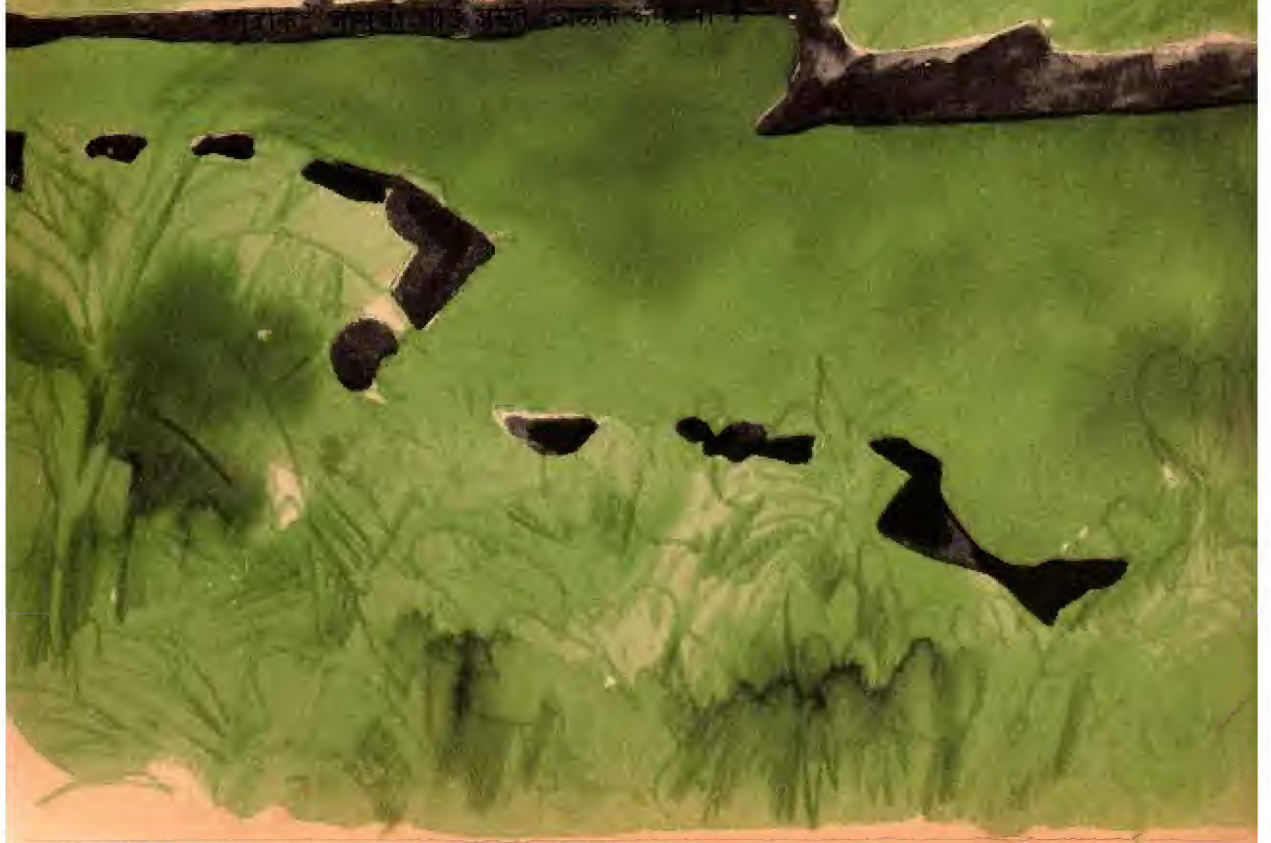
एक टपोरा अश्रू तिच्या डोळ्यातून निसटून नाकावरून खाली ओवळला. मग आणखी एक. एक खंड्या पक्षी बाणासारखा खाली झेपावला. उन्हात त्याचे पंख चकाकले. एक हिरवट सरडा सरपटत नदीकाठी गेला. उन्हात वसण्यासाठी. "वाळ," कुठूनसा अस्पष्ट आवाज आला, "काय झालं?"

जानू चमकली. या जामी आपल्याखेरीज दुसरं कुणी नाही याची खात्री होती तिला. वरं हा आवाज काही सरड्याचा असणं शक्यच नाही. खड्या तर कधीचा बांबूवर जाऊन वसला होता नि पकडलेला मासा खाण्यात दंग होता. हा पोपटाचा आवाज असणंही शक्य नाही. कारण पोपटाचा आवाज कर्कश असतो आणि हा आवाज अगदी अस्पष्ट असा होता. तिनं आजूबाजूला बघितलं. चिटपाखरू कुठे दिसत नव्हतं. तिला भीती वाटू लागली. तिथून पळून जावंसं वाटू लागलं.

"ए, असं रडायचं नसतं," तो आवाज पुढं बोलू लागला, "आणि तुला भीती वाटायचंही काही कारण नाही. तू तर रोज मला भेटायला येत असतेस."

ती पुन्हा चमकली. तो अस्पष्ट आवाज नदीच्या वाहत्या पाण्यासारखा होता. नदीचाच तर आवाज नव्हता ?

अरेच्या ? खरंच की ! तो नदीचाच आवाज होता. ती म्हणत होती, "हे वध, काय झालं ते मला खरं खरं सांग वध. चल आटप लवकर. मला

जानून सांगितलं, "ते मला शाळेत जाऊ देत नाहीत. त्यांना मला आवडत नाहीत. त्यांना फक्त "हुंदका देऊन ती पुढं म्हणाली, "त्यांना फक्त मूलच आवडतात. मी इतकी मोठी झाले पण अजून ते मला शाळेत घालत नाहीत. मलादेखील एट्टन आणि मीनासारखे शिकोवसं वाटतं. पिवळ्या फुलातला कोळी पिवळा का असतो, वेळूच्या वनातून गाणं का ऐकू येतं, चंद्र नेहमी त्या डोंगरापलीकडूनच का उगवतो, दुसरीकडून कुठून का नाही, डबक्यातील छोटे छोटे मासे वेडूक कसे वसतात, सारं सारं काही मलाही जाणून घ्यायचं आहे. पण

“थांब, थांब . . . ?” नदी म्हणाली. “अग वाई, चकरावून गेले की मी ! एकाच वेळी किती प्रश्न ? मी तुला सांगते चंद्र कुठं जातो ते.” मग आपण मोठंच गुपित सांगत असल्याचा आब आणून ती म्हणाली, “तो किनई खाली समुद्राकडे जातो. मी पाहिल्या त्याला. त्याच वाटेनं जातो तो रोज. माझ्यासारखाच तो डोंगरावरून खाली समुद्राकडे जातो.”

“फार काय छोटा रामूदेखील शाळेत जातो,” जानू कडवटपणे म्हणाली.

“अरेरे, शाळा समुद्राजवळ नाहीत,” नदी बोलू लागली, “नाहीतर मी तुला तिथं घेऊन गेले असते. पण छे, तेही कठीणच होतं. त्याने तुझे पाय ओले झाले असते. ते कधीच शक्य नाही. एक काम करता येण्यासारखं आहे पण ते कितपत जमेल त्याचीही शंकाच आहे.”

जानून विचारलं, “मला काही करता येईल का ?” नदी म्हणाली, “ते तुझ्या मर्जीवर आहे. मला तर वाटतं की जे काम मुलं करू शकतात तेच मुलीदेखील करू शकतात. त्यादेखील मुलांसारखं पोहू शकतात. एखाद दिवशी सकाळी तू गुपचुप शाळेत जाऊन बस आणि जे काही चाललं असेल ते नीट लक्षपूर्वक ऐक. कदाचित गुरुजी मग तुला तिथं बसू देतील.”

“छे, छे . . . ते नाही मला जमणार,” जानू धावरून म्हणाली, “ते माझ्यावर रागावतील. मला हाकलून देतील.”

नदी हसली. “धावरतेस ?” ती म्हणाली. “तुला तर हिरव्या सरड्याची, वेळूच्या वनातल्या सापाची कणाचीदेखील भीती वाटत नाही,” (जानू दचकली) “फार काय त्या पुलावरून धाड धाड जाणाऱ्या आगगाडीचंही तुला काही वाटत नाही. याकी आगगाडीचा खूप आवाज करतात हे. मला आपली जहाजच आत्रडतात.”

जानू सापाचा माती विसरली. खर म्हणजे वेळूच्या वनात साप असल्याच तिचा ठाऊकच नव्हतं.

“जहाज म्हणजे काय ?” तिचं नदीला विचारलं. “मोठाल्या नावा,” नदीनं सांगितलं. “इतक्या मोठ्या की एकाच वेळी त्यात शेंकडो माणसं बसू शकतात. त्या समुद्रातून जातात आणि त्यावर रात्रभर दिवे लुकलुकत असतात.”

श्वास रोखून जानू ऐकत होती. "जहाज इथं येतील ?" तिनं विचारलं.
"मला नाही वाटत इथं येऊ शकतील," नदी म्हणाली "ती खूप मोठी
असतात. इथं तर चंदूची छोटी लाकडी नावच बरी आहे. चंदू घेऊन जाईल
एखाद दिवशी तुला जहाज पहायला."

"पण ते नाही मला कधी जाऊ द्यायचे," जानू रडवेली होऊन म्हणाली,
"देवानं उगाच मला मुलगी केलं."

नदी तिला दिलासा देत म्हणाली, "अगोदर शाळेत तर जायला सुरुवात
कर. लक्षात ठेव. ते तुझ्या हातात आहे."

नदीचा आवाज अस्पष्ट होत गेला. अखेर तो ऐकू येईनासा झाला.
जानून डोळे चोळले. नक्कीच ते स्वप्न असलं पाहिजे. ती खडकावरून खाली
उतरली. वेळूच्या बनावळून काळजीपूर्वक चालत शेतांमधल्या पायवाटेवर
आली. रस्ताभर तिला नदीचा तो अस्पष्ट घुमणारा आवाज आठवत होता.

अखेर ती शाळेत गेलीच. पण ते काम काही तितकसं सोपं नव्हतं
सुरुवातीला तिला बराच वेळ वाट बघायला लागली. वडोल शेतावर केव्हा
जाताहेत आणि आई सैपाकाला केव्हा लागतेय याची. मग तिनं आपले केस
विचरले. लाल रिबीन बांधली. ही रिबीन तिला मीनाच्या आईनं दिली
होती. योरल्या काकांचं गार भात व मीठ लावलेल्या आंब्यांचं सकाळचं
जेवण उरकलं होतं नि ते झोपले होते. धाकटा अप्पू अंगठा चोखत होता
आणि एट्टन व रामू शाळेत गेले होते.

एट्टनच्याच जुन्या पाटीवर रामू लिहायचा. एट्टन पहिल्यांदा शाळेत गेला, तेव्हा त्याची ही पाटी होती. कुणाचं लक्ष नसलं की जानू ती पाटी चित्र काढायला मागून घेई. अगदी सहजपणे ती तिच्यावर चंदूची नाव, वेळूचं वन आणि शाळेचं चित्र काढी. पाटीचं एक छान असतं. तिच्यावर चित्र काढून ती पुसता येतात आणि पुन्हा नवीन चित्र काढता येतात.

घाकट्या अप्पूला तिनं चटईवर निजवलं आणि घराच्या कुंपणाकडे ती निघाली. त्याचवेळी अप्पू रडू लागला. धावतच ती परत आली आणि त्याला उचललं. अप्पू आनंदानं हसू लागला. आपल्या गुवगुबीत इवल्या हातांनी तिच्या तोंडावर चापट्या मारू लागला. तिनं अगदी हळू आवाजात त्याला म्हटलं, "हे बघ आपण आता बाहेर जाऊ या हं ! पण तिथं रडायच नाही वरं का, नाही तर मी तुला रानात सोडून देईन. मग बागुलबुवा येऊन तुला घेऊन जाईल."

घापा टाकत ती शाळेत पोचली आणि दारापाठीमागं उभी राहून गुरुजी शिकवत असलेला घडा ऐकू लागली. अशोक नावाच्या एका राज-पुत्राची ती गोष्ट होती. तो पुढे मोठा राजा झाला. अप्पू तिच्या खांद्यावरच झोपला. हळू हळू पुढं सरकत सरकत ती वर्गातल्या शेवटच्या रांगेपर्यंत पोचली. सगळी मुलं खाली जमिनीवर मांड्या घालून बसली होती. अप्पू गप्प होता. ती ऐकू लागली.

घडा वाचून झाला. गुरुजी प्रश्न विचारू लागले. मुलं पुस्तकांची पानं उलटत होती. उत्तर द्यायला हात बर करत होती. प्रश्न संपल्यावर गुरुजी म्हणाले, "आता मी तुम्हाला एक आनंदाची बातमी सांगणार आहे. पुढच्या आठवड्यात आपण सगळे आगगाडीने काशीकोटला जाणार आहोत. तिथे आपल्याला मोठा बाजार आणि कौलांचा कारखाना बघायला मिळेल. तसंच समुद्र आणि दीपस्तंभ देखील मी तुम्हाला दाखवणार आहे."

वर्गांतले सगळेच विद्यार्थी आनंदानं ओरडू लागले.

कोष्ट्याच्या कुट्टीनं विचारलं, "गुरुजी दीपस्तभ म्हणजे काय हो?"

"ती ना, खूप मोठी पेन्सिलीच्या आकाराची इमारत असते. तिच्या वरच्या टोकावरून समुद्रावर चारी बाजूला प्रकाशाचे झोत टाकतात. त्यामुळं जहाजं वाट न चुकता सुरक्षितपणे जा ये करू शकतात".

"जहाजं नावेसारखी असतात का हो गुरुजी?" नानून विचारलं. तो आपल्या आईबरोबर रानालगत रहायचा. शाळेसाठी त्याला रोज दोन मॅल पायी चालत जावं यावं लागे.

गुरुजींनी वर्गाला विचारलं, "नानूच्या प्रश्नांना उत्तर कोण देतंय?" जानूने ते ऐकलं. ती अप्पूला विसरली. तिची भीती नाहीशी झाली, तिचा लाजाळूपणा गेला, ती चटकन म्हणाली.

“जहाज तर नावेपेक्षा खूप खूप मोठं असतं. इतकं मोठं की त्याच्यात खूप लोकांना बसता येतं आणि . . . ” ती थबकली.

सगळे जण तिच्याकडे व छोट्यां अप्पूकडे बघायला लागले होते. जानू प्रश्नाचं उत्तर द्यायला अचानक उभी राहिल्याने धक्का बसून तो जागा झाला होता. रडू लागला होता. जानू घाबरली.

गुरुजींनी विचारलं, “कोण तू ? कुठून आलीस ? नाव काय तुझं ? वर्गात नवीनच आलेली दिसतेस. आणि मी सांगितलंय ना की वर्गात लहान बहीणभावांना घेऊन यायचं नाही म्हणून ? हा छोटा मुलगा कोण आहे ? कुणी त्याला इथं आणलं ? ए, बोल की ! अशी वेंधळ्यासारखी गप्प काय ?”

गुरुजींचा चष्मा खालीच पडायचा, पण वाचला. वर्ग काळ्या डोक्यांच्या रानासारखा दिसत होता. सगळे जण माना हलवत होते, आपसात कुजबुजत होते. जानूचा खालचा ओठ थरथरला. मी . . . माझ . . . माझ नाव . . . जा . . . जानू आहे, गुरुजी. हा माझा धाकटा भाऊ. मी नाही त्याला रडवलं. मी तर . . . ”

“ही गोपीची बहीण आहे, गोपी शेजारच्या वर्गात आहे,” एका मुलाने माहिती दिली. “ही जानू,” दुसऱ्या मुलाने सांगितलं.

“गोपालन काकांची मुलगी,” तिसरा म्हणाला. गुरुजींनी म्हटलं, “जानू बाळ, इकडे ये. असू दे, असू दे, त्यालाही उचलून घेऊन ये. माझ्या टेवला-पाशी ये अशी. तुम्ही सगळे जा रे आता घरी.”

गुरुजी आता शिक्षा करतात की काय या धास्तीन घाबरत, दबकत जानू पुढे झाली.

छोटा अप्पुदेखील बिचकला होता. त्याला आजूबाजूला सगळे नवे चेहरे दिसत होते. तो हुदके देत होता. मुलं बाहेर उन्हात पळाली आणि जानू एकटीच अनोळखी गुरुजीसमोर उभी राहिली. धीर येण्यासाठी तिनं अप्पूला उराशी घट्ट कवटाळून घरलं शाळेत जायची तिची इच्छाच नाहीशी झाली. कारण मुलं वर्गात नसल्याने वर्ग भ्रयाण वाटत होता.

“तू गोपीची धाकटी बहीण आहेस तर? चांगला मुलगा आहे तो,” चण्यावरून तिच्याकडं पहात गुरुजी म्हणाले, “तू इथं असल्याचं त्याला ठाऊक नाही वाटतं. तिकडे घरी तुझ्या आईलाही वाटत असेल की तू आणि तुझा हा छोटा भाऊ हरवलात म्हणून. बरं, एक सांग बघू. तू यापूर्वी कधी शाळेत का नाही आलीस?” गुरुजींनी एक पेन्सिल अप्पसमोर धरली. अप्पसंकोचानं थोडा वेळ त्या पेन्सिलीकडं वघत राहिला. मग आपल्या गुबगुबीत हातांनी त्यानं ती पेन्सिल ओढून घेतली.

जानू शाळेत का येत नाही ते गुरुजींनी तिच्याकडून ऐकून घेतलं. तोंवर दुपार झाली होती. जानू घाईघाईनं घरी गेली. आई काळजी करीतच होती. जानूला बघताच तिच्या जिवात जीव आला. पण उशीर केल्याबद्दल ती जानूला रागावली. वडीलही संतापले. कामाच्या वेळेला अशी भटकलीस तर फोडून काढीन म्हणाले. ते त्यांचं रोजचं होतं. ते रोजच असे रागावत कामावरून दमून भागून आले की ते असंच चिडतात.

पण आपलं गुपित काही तिने कुणाला सांगितलं नाही. आपला तांब्याचा पेंसा ती रोज चिंच लावून, लख्ख करून रात्री चटई खाली नीट सांभाळून ठेवायची. तसं तिचं ते गुपित स्वतःशीच लपवून ठेवलं. पण गोपी शाळेतून आल्यावर मात्र सगळ्यांना त्या गोष्टीचा पत्ता लागला. गुरुजी तिला काय म्हणाले तें मात्र कुणालाच कळलं नाही. तिने गुरुजींना दिलेलं वचनही तिने उन्हात चकाकणाऱ्या आपल्या नाण्याप्रमाणे मनात सांभाळून ठेवलं.

गुरुजींनी तिला म्हटलं होतं, “जानू, तुला खरंच माझ्या शाळेत यावंसं वाटत असेल तर मी तुझ्या बाबांशी बोलेन, तू काही काळजी करू नकोस. आपण काहीतरी मार्ग शोधून काढू.”

हे सगळं ऐकून मीना खूप हसली. ती नेहमीच खूप हसते. हसताना तिच्या गालांना खळ्या पडतात. मीनानेच तिला सांगितलं की ती तशी शाळेत गेल्याचं सगळ्या गावाला ठाऊक झालं होतं आणि मीनाच्या बाबांना तर वाटलं होतं की कित्येक मुलांनादेखील शिकायची इतकी हीस नसते. मीनाची आई म्हणाली होती, “तिला जरा मोठी होऊ द्या. मग बघा. गाव हलवून सोडील ती. यात काही शंकाच नाही.” हे सगळं सांगून मीना म्हणाली, “चल पोहायला जाऊ या. बघू या कोण पुढं जातं ते.” दोघोजणी पोहायला नदीत उतरल्या. शर्यत लावून पलीकडच्या काठावर गेल्या व परत आल्या.

ओले केस झटकीत मीना म्हणाली, “शाळेत खूप गंमत असते. तुला नक्कीच आवडेल, आणि मला वाटतं तुझे बाबाही तुला पाठवतील शाळेत माझे बाबा म्हणतात, तू जर मन लावून अभ्यास केलास तर तुला खूप पुढं जाता येईल. अगदी हायस्कूलपर्यंत.”

“आणि हायस्कूलनंतर ?” जानून विचारलं. खरं तर हायस्कूल म्हणजे काय हेच तिला माहीत नव्हतं. मीनालाही तिच्या प्रश्नाचं उत्तर ठाऊक नव्हतं.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी जानू दिवा लावीत होती. त्याचवेळी तिला गुरुजी आपल्या घराकडे येताना दिसले. तिने दिवा लावला आणि पुढच्या ओसरीच्या कोनाड्यात ठेवला. सगळीकडे उजेड पसरला. थोरले काका तुळशी समोर बसून प्रार्थना करीत होते. एट्टन आणि रामू त्यांच्या जवळच बसले होते. तेही प्रार्थना म्हणत होते. छोटा रामू प्रार्थनेच्या अवघड शब्दांशी अडखळत होता. जानूलाही त्या सर्वांबरोबर प्रार्थना म्हणावीशी वाटत होती. पण धीतीमुळे मोठ्यांदा प्रार्थना न म्हणता तिने मनातल्या मनात प्रार्थना केली. लहानशी प्रार्थना. पण देव आपली प्रार्थना नक्कीच ऐकेल याची खात्री होती तिला.

आतमध्ये तिचे वडील डोकं खाजवीत बसले होते. कसली काळजी वाटू लागली की ते नेहमीच तसं करतात. गुरुजी त्यांना काहीतरी सांगत होते. तिला ते ऐकू येत नव्हतं. मग गुरुजींनी वडिलांना पान व तंबाखू दिली. ती तोंडात ठेवून ते चघळू लागले. मग वडील गुरुजींना दारापर्यंत पोचवून निरोप देऊन आले.

आई म्हणाली, "जानू बाळ, तू शाळेत गेलीस की तुला माझी खूप आठवण येईल. मुलींनीदेखील मुलांसारखं शिकायला हवं असं सगळेजण म्हणतात. मी तुझ्या एवढी होते तेव्हा मलाही शाळेत जावंसं खूप वाटायचं. पण तुझ्या आजोने जाऊ दिलं नाही. गुरुजी तुझ्या बाबांशी बोलायला आले ते छान झालं. आनंद आहे मला त्याचा.

"कालदेखील आले होते गुरुजी. तू त्यावेळी मीनाकडं गेली होतीस. तुलादेखील गोपीसारखं लिहिता वाचता येईल असं त्यांना वाटतं. गोपीनं खूप शिकावं, परीक्षा द्याव्यात आणि नंतर मीनाच्या काकांसारखं मोठा अधिकारी व्हावं असं मलाही वाटतं. मीनाचे ते काका सध्या दिल्लीला आहेत. इथून दिल्लीला पोचायला आगगाडीनं तीन दिवस लागतात.

“पण जानू बाळ, आता शाळेत जाऊन तू काय करशील ? तुझं नाव लिहायला शिकशील किवा फार तर मीनाच्या आईसारखं मोठ्या मशिनीवर कपडे शिवायला शिकशील. पण तेवढं मोठं मशीन घ्यायला आपल्यापाशी पैसे नाहीत. तेव्हा त्याचा विचार करून काही उपयोग नाही. पण आता तू शिकायचं ठरवलंच आहेस तर त्यात मोडता नको.

आणि ती अप्पू बाळासाठी अंगाई म्हणू लागली—

काळी काळी कोकिला
गाणे गाई बाळाला
वारा वाहे भणाणा
सरी येती झणाणा
ये ग ये ग चिमणी
दाणा चारा घेऊनी
बाळाला भरवुनी
जाई भुरं उडुनी

“आई-” जानून हाक मारली आणि ती धावत जाऊन आईच्या गळ्याला बिलगली. तिने आईला घट्ट मिठी मारली. म्हणाली; “आई मी मोठी झाले ना की मास्तरीण होईन. आपल्या गावातल्या प्रत्येक घरी जाऊन त्यांच्या लहान मुलींना शाळेत पाठवायला सांगीन. मी जे काही शिकेन ना ते सर्व मी त्यांना शिकवीन. बघच तू !”

दुसऱ्या दिवशी सकाळी शाळेत जायच्या अगोदर शेतातल्या त्याच पायवाटेने ती नदीकाठी गेली. आपल्या त्याच आवडत्या खडकावर उडी मारून चढली व बसली. तिच्या केसांना लाल रिबीन बांधलेली होती आणि पिवळे फूल खोवलेले होते.

“मी करून दाखवलं बघ,” तिने नदीला म्हटलं. “मला भीती वाटत होती तरी मी शाळेत गेले. आणि आता ते मला शाळेत पाठवताहेत. आता तिथं जाऊन मी भाझं नाव लिहायला आणि प्रश्न सोडवायला शिकेन. भाताच्या खाचरातल्या इवल्याशा भासोळ्या पुढं बंडूक कशा बनतात तेही मी समजावून घेईन. दीपगृह बघीन आणि एक दिवस जहाज बघायलाही जाईन.” तिने माना वेळावीत नदीला म्हटलं.

राखी रंगाच्या खडकांमधून उड्या मारीत, वळण घेत, बांबू व नारळींना हात लावीत नदीचा हिरवा प्रवाह तसाच वहात राहिला.

जानूने आपल्या केसांमधून चमेलीचं एक फूल काढलं आणि ते नदीकडे टाकून ती म्हणाली, “नदी ताई, हे सागरापाशी घेऊन जा हं ! आणि लवकर जा. नाहीतर तुला पोचायला उशीर होईल.”

त्यानंतर ती तिथून परत निघाली. चार पावलं चालून ती थंबकली. तिनं मागं वळून बघितलं. चमेलीचं फूल पाण्याच्या प्रवाहाबरोबर वहात जात होतं. त्या दिवशी नदीला बोलताना ऐकलं ते स्वप्न होतं याची तिचा खात्री वाटली. पण आता मात्र ती खरंच शाळेला निघाली होती. केसांना लाल रिबीन बांधून. आणि हे काही स्वप्न नव्हतं.

उंच हिरव्यागार शेतांमधून ती धावत निघाली. त्याचवेळी तिला जाणवल की नदी हलक्या आवाजात काहीतरी सांगतेय "बाळ, पुन्हा ये बरं का. मी तुला समुद्र ओलांडून जाणाऱ्या जहाजांविषयी सांगीन." असं वाटत होतं जणू नदी बोलतेय. पण तिला ठाऊक होतं की भाताच्या शेतांमधून वाहणाऱ्या वाऱ्याचा हा आवाज आहे.

या मालेची प्रकाशित पुस्तके

पुस्तक	लेखक	अनुवादक
बापू भाष - १	एफ. सी. फीटास	प्रभाकर माचवे
बापू - भाग २	एफ. सी. फीटास	भा. रा. भागवत
काश्मीर	माला सिंह	सई परांजपे
पक्षी जगत	जमाल आरा	राजा मंगळवेढेकर
स्वर्गाची सहल व अन्य कहाण्या	लीलावती भागवत	—
मुरस कहाण्या	मनोज दास	लीलावती भागवत
हिमालयाच्या शिखरांवर	ब्रिगेडियर म्यान सिंह	एम. कुलकर्णी
त्यांनी पाहिलेला भारत	के. सी. खन्ना	भा. रा. भागवत
आपल्या आगगाड्यांची कहाणी	जगजित सिंह	भा. रा. भागवत
स्वराज्याची कहाणी - भाग १	विष्णू प्रभाकर	मो. ग. तपस्वी
स्वराज्याची कहाणी - भाग २	सुमंगल प्रकाश	यदुनाथ शर्ते
मनीमावणीचा परिवार	एम. डी. चतुर्वेदी	सुनील सुभेदार
कोणे एके काळी - भाग १	एम. चोकसी, पी. एम. जोशी	लीलावती भागवत
कोणे एके काळी - भाग २	एम. चोकसी, पी. एम. जोशी	लीलावती भागवत
युगांतराच्या कथा	शांता रंगाचारी	सविता जाजोदिया
रोहत आणि नंदीय	कृष्ण चैतन्य	शोभा बराडपांडे
बडा पाणी	लीला मजुमदार	सविता जाजोदिया
भारतातील हॉकी	शरदिन्दु सान्याल	प्रयाम सरवटे
चला नाटक करू	उमा आनंद	सई परांजपे
आमच्या नद्यांची कहाणी - भाग १	लीला मजुमदार	मो. ग. तपस्वी
आमच्या नद्यांची कहाणी - भाग २	अल्. बलिअप्पा	नरेन्द्र बल्लाळ
वीरांच्या कथा	राजेन्द्र अवस्थी	शोभा बराडपांडे
मोरा	मुत्कराज आनंद	सविता जाजोदिया
मधमासी आणि फूल	अशोक दावर	सविता जाजोदिया
सोबती सर्वांचा, मिला सगळ्यांचा	उमाशंकर जोशी	दीपक कुमार
सोनाची सफर	तारा तिवारी	सविता जाजोदिया
अमर पुस्तके	मनोज दास	श्यामला शिरोळकर
पोस्टाच्या तिकिटांची नवल कहाणी	एस. पी. चटर्जी	भा. रा. भागवत
जग बदलले या शोधांनी - भाग १	मीर नजाबत अली	यशोधरा सुभेदार
जग बदलले या शोधांनी - भाग २	मीर नजाबत अली	ना. बा. कोणेकर
राम कथा	हंसा मेहता	मालतीबाई दांडेकर
रूपा	मिकी पटेल	सविता जाजोदिया
वृक्षांच्या विश्वात	रस्किन बोड	सुमती सरन
रेड क्रॉस	कृष्ण सत्यानंद	दीपक कुमार
तयार रहा	उमा आनंद	श्यामला शिरोळकर
ऑलिम्पिक व त्यातले विक्रमी खेळाडू	मेलविल डिमेलो	भा. रा. भागवत

